

43. Шологон Л. Джерела про національно-культурне життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в особових фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. ХV. – С. 72–79.

В статті аналізуються документи о діяльності Научного Общества имени Шевченка, что сохраняются в фондах Центрального государственного исторического архива Украины в г. Львове. Они дают возможность проследить за организационной, научно-исследовательской та издательской работой общества на протяжении указанного промежутка времени.

Ключевые слова: *Научное Общество имени Шевченка, Центральный государственный исторического архива Украины в г. Львове, фонд, документ.*

The article analyses the documents about activities of the Shevchenko Scientific Societies in the Central State Historical Archives in city Lwow. They allow to find out of theirs organizing, scientific-research and publishing activities of the noted stretch of time.

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, Central State Historical Archives in city Lwow, backlog, document.*

УДК 94(477.86)

ББК 81.2Ук

Христина Бойчук

ТОПОНІМІКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО НАДВІРНЯНЩИНИ

У статті розглянуті мікротопоніми Надвірнянського району Івано-Франківської області. На основі 1 327 назв визначені особливості їхнього творення, доведена значимість мікротопонімів як історичного джерела.

Ключові слова: *мікротопоніми, фізико-географічні, історичні, господарські, сакральні, рослинні та ін.*

Вивчення історико-культурної спадщини тісно пов'язане з топонімами – “мовою землі”, як влучно зазначив І.Філевич, яка розповідає нам часто більше, ніж твори стародавніх і середньовічних авторів, більше, ніж розповідає про свою історію народ. “Мова землі” не піддається фальсифікації, вона зберігає майбутнім поколінням пам'ять про народ, який давно зійшов з арени історії.

Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка знаходиться на стику трьох наук і використовує дані з трьох областей знань: географії, історії та лінгвістики. Топоніміка (від грец. *τόπος* – місце і *νομα* (ονομα) – ім'я, назва) – наука, що вивчає географічні назви, їх походження. Мікротопонімія – сукупність місцевих географічних назв невеликих об'єктів, відомих тільки місцевим жителям. Мікротопоніми здебільшого є фактами однієї мови і продуктом творчості одного народу. Специфіка мікротопонімів полягає в тому, що вони закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами і є історично мінливими [6].

Усвідомлюючи їхню роль в історичному процесі, науковці, використовують топоніми безпосередньо як джерело. Зокрема, серед досліджень топоніміки Прикарпаття слід назвати працю Д.Бучка “Походження назв населених пунктів Покуття”, у якій здійснено детальний аналіз більшості назв населених пунктів цього історико-етнографічного регіону. Довідкові дані про топоніми Івано-Франківщини подає також Р.Процак [4].

Ґрунтовними дослідженнями можна вважати два видання словника-довідника “Назви гір і полонин Івано-Франківщини” М.Габорака про гірські топоніми. Мікротопонімам Рогатинщини присвячена стаття С.Пушкаря “Для чого необхідно вивчати мікротопоніми та особливості топоніміки Рогатинського району”. Вивченням мікротопо-

німів Прикарпаття займається М.Паньків у статті “Топоніміка Прикарпаття як джерело до вивчення історії краю”. На основі аналізу назв визначені особливості їхнього творення, доведено значимість мікротопонімів як історичного джерела.

Проблема топоніміки Надвірнянського району є складною й малодослідженою в сучасній українській етнографічній науці. Окремі спроби аналізу цієї проблеми були здійснені О.Дрогобицькою, М.Паньківим, М.Габораком. Проте спеціальної праці на цю тему не було опубліковано, що й зумовило її вибір для нашої наукової розвідки.

Надвірнянський район розташований у південно-західній частині Івано-Франківської області та частково в центральній її частині, на схилі Східно-Європейської рівнини та Українських Карпат. Південна частина району розміщена в Передкарпатті, південно-західна – у межах Українських Карпат, і тільки третина району припадає на умовну рівнину. Загальна площа території становить 1 293,6 км кв.

На території району розміщено 47 населених пунктів: 1 місто – Надвірна, 3 селища міського типу – Битків, Делятин, Ланчин та 43 сільські населені пункти [1].

Науковцями Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка” в результаті польових досліджень було зібрано 1 327 мікротопонімів. Найбільша кількість мікротопонімів Надвірнянщини припадає на кутки 32% та ороніми 26%, частка урочищ становить 20%, водойми – 13,7%, кути входять потічки малі, ставки, джерела і кринички, кількість яких постійно зменшується у зв’язку з переорюванням їх тракторами та меліорацією. Дещо менше зафіксовано назв лісів – 4,2%, на дороги та присілки припадає по 1,3%, обмежена кількість стосується хуторів – 0,5%.

Найбільш поширені в Надвірнянщині географічні топоніми. Наприклад, найменування кутків Забереж, Луки, Луги, Лазок, Горішня, Долішня, Верхи, Низи зустрічаються в кожному населеному пункті. Люди, підмічаючи фізичні особливості свого села, відповідно іменували його околиці. Так, віддалений район м. Надвірна називається Аляскою. Надто горбисті ландшафти називають Горбиці, Горбки, Верх (с. Білі Ослави), Горбини, Камніне (с. Гвізд), натомість рівнину – Гай, Рівне (с. Красне) чи Лан (с. Верхній Майдан) [1].

Гори й гірські вершини називають Горб, Пагорб, Гида, Скала, Діл. Так, назва Діл походить від місця, де ділили здобич “наділ”, чи місцевість, що розділяє населені пункти, як наприклад, села Пасічна і Битків [2].

Наступні мікротопоніми тісно пов’язані з іменами та прізвищами людей. Вони складають окремо антропомістичну групу. Наприклад, назви кутків Остапи, Яков’яки, Тимші в с. Зелене та Марічки, Петраси, Канівське – у с. Гаврилівка. Серед урочищ зустрічаємо Лімовий сад, названий на честь садівника, Ливсюхове поле, Кузово в с. Назавизів. Назви гірських вершин збереглися краще і мають архаїчний характер, як гора Ціпцюга від прізвища воєводи Ціпцюри (с. Пнів), гора Вантушка від імені та прізвища Івана Гушки (с. Заріччя) [2]. Антропологічні назви застосовували і до водойм. У селі Верхній Майдан і досі існує легенда: “Хто у страшний тиждень першим до схід сонця проміє очі в Грицевій криниці – зразу одужає”.

Лінія мікротопонімів, що представляє господарсько-виробничу діяльність людини, несе одну з найцінніших інформацій, оскільки відображає еволюцію господарства, фіксуючи у своїх назвах вид занять, що був притаманний певному регіону. Так, назви таких кутків, як Кованчина (с. Ланчин) розповідає, що раніше тут жили ковалі, а назви Греблі, Млинівка (с. Білі Ослави), вулиця Тракторів (с. Стримба), Торговиця (м. Надвірна) – говорять самі за себе [3].

Серед урочищ зустрічаються назви, пов’язані з видобуванням. Наприклад, Синівка в с. Красне – назва утворена від синьої глини, яку копали, чи Соленка – колишнє родовище солі, що зустрічається в селах Парище і Лісна Велесниця. Цікава легенда пов’язана з горами Воратина (с. Чорний Потік). Назва походить від слів “варівний” –

небезпечний і “тыва” – вишка, тобто сторожовий пост. Тут були бочки зі смолою, які запалювали під час монголо-татарських набігів. У с. Тисменичани схожу історію несуть гори Смотричів і Воратива [2].

Не менш цінну інформацію зберігають у собі рослинні мікротопоніми. У них відображаються назви рослин, які поширені в регіоні – це дуби, ялини, берези, сосни, липи тощо. Так, від назв дерев утворені кутки Липа (с. Парищі), Яворець (с. Гвізд), Букове (с. Пасічна), Ліщина (с. Перерісль). Для Надвірнянського району характерні назви як листяних порід (дуб, бук, береза), так і хвойних (ялина, сосна, кедр). Значно рідше зустрічаються назви вишні, черешні, яблуні та груші, хоча ці дерева є дуже поширеними. Невелика кількість і трав'яних мікротопонімів, як, наприклад, урочище Барвінок у с. Бистриця. Найбільш поширені рослинні назви серед оронімів. Це такі гори, як Яблуніца, Смерічок, Яворова, Закедра, хребет Явірщик, пагорб Березовачок та ін.[1].

Доволі скромне за обсягом, але не менш важливе місце посідають зоотопоніми. Вони інформують про фауну регіону, зосереджуючи увагу на найпоширеніших видах. Тут поширені назви птахів (соколи, голуби, ластівки, ворони), ссавців (ведмеді, лисиці, вовки). Популярними є мікротопоніми з назвою коза, вовк, кінь, свиня та медвідь, як-от Вовча криниця, річка Кобилиця, гори Свинарка, Малий Медвежник, Підкіззя. У язичницькі часи ці тварини вважалися священними. Найбільш сакральне значення пов'язане з козою, яка зустрічається найчастіше – Коза, Кізні улоги, Козирки, Козарева, Кізі, Козелів та ін.[3].

Багаті сторінки нашої історії увіковічнілися в мікротопонімах. Часи монголо-татарської навали відбилися в назві урочища – Татарщина в с. Добротів, що походить від розташування татарських військ перед нападом на фортецю. Схожа назва, Татарський звір, є в с. Зелене, яка пов'язана з легендою, коли на Великдень на село напали татари, парубки підрубали смереки і заманили татар у пастку, заваливши деревами. Назви урочища Чопа і Стражниця пов'язані із сигнальними вежами за часів татар [6].

Поширеними є назви, пов'язані з іменем Олекси Довбуша. У честь свого героя народ іменував гори Довбушанка, Довбушанські Горгани, Камінь Довбуша. З іменем Довбуша пов'язане й урочище Скарбова – згідно з легендою в цих місцях О.Довбуш закопував здобуте золото й срібло.

Назви коло Хреста, Фігура пов'язані із скасуванням панщини. У кожному селі на честь цієї події ставили хрести, які символізували свободу [1].

Мікротопонімічні пам'ятки, пов'язані із сакральними місцями, умовно поділяються на язичницькі та християнські. Більш давніми є язичницькі, відповідно вони кількісно переважають. Розповсюджені назви Лиса Гора, Лисуня, Лисак Гора, Страгора, Баба, Чортка. У с. Гаврилівка одна з річок має назву Велесниця, що пов'язана з язичницьким божеством.

Із поширенням християнства язичницькі назви починають витіснятися. Це пов'язано з тим, що християнські культові споруди (церкви, монастирі) розташовувалися на язичницьких капищах, тому багато назв втрачені. Більшість християнських урочищ пов'язані з акрополлями – Погрібник у с. Делятин (масштабним єврейським похованням), Боже Поле (с. Верхній Майдан), Цвинтар (с. Пнів) [3].

У топонімістичній термінології етнотопонімами називають ті, які виникли від найменувань народів, племен, родів. Столітнє перебування під Польщею залишило свій слід у топоніміці Надвірнянщини. Так, у с. Лісова Велесниця досі існує Польська криниця, збереглися назви гір Тарник, Татарка, а в с. Пасічна – Московський Зруб.

Велику кількість мікротопонімів становлять ті, які пов'язані з відтінком кольору – Чорна скеля, гора Чорногора в с. Білі Ослави. Проте найбільше таких назв трапляються серед водойм – Біла Криниця (с. Перерісль), Червона Рутка (с. Делятин), Зелена Криниця (с. Пасічна), Черник (с. Зелене). Найпопулярнішим є чорний колір,

який наочно відображає відтінок об'єкта – потік Чорний, Черлене, Чорна Ослова, Чернячка [1].

Отже, проаналізувавши мікротопоніми Надвірнянського району можна зробити такі висновки: найбільш розповсюдженими мікротопонімами є фізико-географічні. Вони належать до найархаїчніших способів найменування об'єктів, які давав їм першовідкривач відповідно до їхньої загальної назви (камінь, скала, гора, луг, потік, болото тощо).

Наступними за поширенням є антропоніми. Вони надавалися населеним пунктам на честь першопоселенця або популярної особи. Відантропонічних мікротопонімів найбільше знаходимо серед кутків, урочищ, лісів, водойм, оронімів.

Господарсько-виробничу діяльність людини фіксує окрема група мікротопонімів, яка зберігає у своїх назвах традиційні види господарства конкретного регіону.

До давніх форм найменувань належать рослинні та зоотопоніми. Місцевість називали за поширення степових видів рослин і тварин.

Зберігаючи в пам'яті події сивої давнини, історичні мікротопоніми розповідають про суспільно-політичні процеси, що відображаються в назвах регіону. Найбільше мікротопонімів збереглося таких, що пов'язані з монголо-татарськими набігами, польсько-шляхетським пануванням, діяльністю Довбуша та ін.

Сакральні мікротопоніми залишили сліди язичницьких святилищ і християнських культових споруд (храмів, монастирів). Інколи на місці колишніх християнських споруд археологи знаходять язичницькі святилища.

Етнотопонімістичні назви належать до тих, які виникли від найменувань народів, племен, родів. На Надвірнянщині до таких відносяться назви населених пунктів у яких раніше поселялися представники різних національних меншин.

Таким чином, на основі аналізу 1 328 назв доводиться значимість мікротопонімів як історичного джерела та з'ясовуються особливості їхнього творення. Вони несуть додаткову інформацію у вивченні історії рідного краю, тому виникає необхідність їхнього національно-культурного захисту.

1. Матеріали польових досліджень Надвірнянського району. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології.
2. Габорак М. Назви гір Івано-Франківщини : Словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005. – 352 с.
3. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1991. – 270 с.
4. Процак Р. Назви населених пунктів / Р. Процак. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 139 с.
5. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії : посібник для студентів історичного факультету та краєзнавців / М. І. Паньків. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 123 с.
6. Паньків М. Топоніміка прикарпаття як джерело до вивчення історії краю / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 2.

В статье рассмотрены микротопонимы Надвирнянского района Ивано-Франковской области. На основе 1 327 названий определены особенности их творения, доказанная значимость микротопонимов как исторического источника.

Ключевые слова: микротопонимы, физико-географические, исторические, хозяйственные, сакральные, растительные и другие.

In the article, microtoponyms of Nadvirna district of Ivano-Frankivsk region. On the basis of analysis of 1 327 names, main features of their creation were examined, and meaningfulness of microtoponyms as historical source.

Keywords: microtoponyms, physical-geographical names, historical names, economic names, sacral names, vegetable names.